

**Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети**

Д13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 372.8(575.2) (043.3

)

САМУДИНОВА ЗАРИПА КУМАРБАЕВНА

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КЫРГЫЗЧА КЕБИН
ДИДАКТИКАЛЫК ОЮНДАР АРКЫЛУУ ӨСТҮРҮҮ
(окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин мисалында)**

Адистиги 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз тили)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Кыргыз тилин өнүктүрүү азыркы мезгилдин талабы. Ошого байланыштуу кыргызча кепти өстүрүүнүн лингводидактикалык негиздерин иштеп чыгуу бүгүнкү күндөгү эң башкы милдет. Өзгөчө окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч мектептердин окуучуларынын кыргызча кепин өстүрүү орчундуу маселелердин бири.

Башталгыч мектеп курагындагы окуучулардын педагогика-психологиялык өзгөчөлүктөрү боюнча Ш.А.Амонашвили, И.К.Бекбоев, Э.Берн, А.А.Брудный, Л.С.Выготский, В.В.Давыдов, А.Дистерверг, И.А.Зимняя, Я.А.Коменский, М.Кордуэлл, А.Н.Леонтьев, С.Миллер, С.Л.Рубинштейн, В.Л.Сухомлинский, Д.Н.Узнадзе, Й.Хейзинга, С.Т. Шацкий, К.Д.Эльконин, К.Г.Юнг ж.б. изилдеди.

Л.В.Щербанын эмгектери кыргыз тилин экинчи тил катары окутуп, үйрөтүүнүн лингводидактикалык негизи катары кабыл алынды.

Кыргыз жана орус тилинин кепин өстүрүү боюнча М.С.Абайдулова, М.М.Алексеева, З.Б.Бектенов, М.С.Бугазов, К.А.Биялиев, А.И.Васильев, Л.Л.Вохмина, Т.А.Джороев, К.Д.Добаев, Г.А.Жутанова, Н.П.Задорожная, У.Култаева И.С.Милованова, А.С.Мукамбетова, В.И.Мусаева, М.Л.Мухарова, Т.А.Ладыженская, М.Р.Львов, В.Г.Ниорадзе, С.К.Рысбаев, А.А.Реформатский, М.М.Сыдыкбаева, А.Д.Токтомаматов, З.Б. Тагаева, П.И.Харакоз, Н.Б.Хасанов, Ж.А.Чыманов, В.Н.Шнейдман, Б.И.Яшина ж.б. эмгектери талдоого алынды.

Кыргыз жана орус тилин чет тил катары окутуу боюнча А.Р.Арутюнов Н.А.Ахметова, Б.В.Беляев, К.Д.Биялиев, Е.М.Верещагин, А.А.Гилевава, Л.Григуле, А.Г.Китайгородская, В.Г.Костомаров, Е.И.Пассов, И.П.Подласый, Г.И. Рожкова сыяктуу окумуштуулардын эмгектери иликтенди.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү мектептеринин башталгыч класс окуучуларын дидактикалык оюндардын жардамы менен кеп өстүрүү маселеси изилдөөгө муктаж. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларын дидактикалык оюн аркылуу кепин өстүрүү талапка ылайык изилдене электиги белгилүү. Болгону оюн ишмердүүлүгү боюнча эки изилдөө жүргүзүлдү: биринчиси, Т.А.Джороевдин 2012-жылы “Кыргыз тили сабактарында дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын тилдик, коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өстүрүү (башталгыч класстардын мисалында)” аттуу диссертациясы жакталган, бирок аны объекти окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептин окуучулары, экинчиси, Г.А.Жутанованын 2015-жылы “Дидактикалык оюндар аркылуу студенттердин таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн педагогикалык шарттары (педагогика курсунун мисалында). Биздин диссертациялык изилдөөбүздүн жүрүшүндө төмөндөгүдөй бир катар карама-каршылыктар далилденди, атап айтканда, биринчиден: кыргыз тилин окутууда, көбүн эсе, грамматикалык материалдарды өздөштүрүүгө, эрежелерди жаттоого

убакыт кетирилери, экинчиден: кеп өстүрүүгө көңүл аз бурулары, үчүнчүдөн, окуучулардын кебин өстүрүүдө дидактикалык оюндар аз колдонулары, төртүнчүдөн, оюндардын түрлөрүн сабакта кандай тартипте, кантип колдонуунун илимий-методикалык жол-жоболору тууралуу атайын изилдөөлөрдүн, мугалимдер үчүн атайын методикалык жардамдардын жоктугу айгине болду.

Мына ушундай зарылчылыктан улам, кыргыз тилин башталгыч класстарда үйрөтүүдө дидактикалык оюндарды колдонуп окуучулардын кебин өстүрүүнүн методикалык проблемалары тууралуу изилдөөбүздүн актуалдуулугун аныктадык.

Диссертациялык ишибиз Кыргыз билим берүү академиясынын филологиялык билим берүү лабораториясынын илим-изилдөө иштери менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюндардын жардамы менен өстүрүү жолдорун иштеп чыгуу жана эксперименттик текшерүүдөн өткөрүп. практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн милдеттери: - оюн ишмердүүлүгүнүн педагогикалык мүнөздөмөсүн, анын теориялык негиздерин аныктоо;

- дидактикалык оюндун максат-милдеттерин, анын классификациясын тактоо;
- дидактикалык оюндарды кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда колдонуунун маанисин, ролун, жолдорун изилдөө;
- дидактикалы оюндарды колдонуп окуучулардын кыргызча кебин өстүрүүнүн методикалык жолдорун, анын технологиясын педагогикалык экспериментте сыноо жана анын жыйынтыктарын практикага сунуштоо.

Изилдөөнүн божомолу: окуу орус жана башка тилдерде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын кыргызча кебин өстүрүүгө мүмкүн, качан:

- оюн ишмердүүлүгүнүн педагогикалык мүнөздөмөсүн, анын теориялык-методикалык негиздерин кыргыз тили мугалимдери жетишердик түшүнгөндө;
- дидактикалык оюндардын түрлөрүн, классификациясын, кеп өстүрүүдөгү ролун мугалимдер туура өздөштүрө алганда;
- мугалимдер окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүнө жараша сабакта оюндарды туура колдонгондо;
- оюндарды сабактын темасына жана этаптарына жараша максаттуу колдонуу менен, лексикалык-грамматикалык материалдарды туура өздөштүрүүнүн жолдоруна ээ болгондо.
- сабакта дидактикалык оюндарды колдонуу менен кеп өстүрүүнүн технологиясын жеткиликтүү колдонгондо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу: -окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч мектеп курагындагы окуучулардын кыргызча

кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүүнүн теориялык жана методологиялык негиздери аныкталгандыгы;

- кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда окуучулардын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүүнүн лингвистикалык негиздеринин аныкталышы;

- кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө дидактикалык оюндардын орду, убактысы, ыкмалары жана классификациясы такталгандыгы;

кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда кеп өстүрүүнүн негизги бир каражаттары катары дидактикалык оюндарды колдонуу технологиясынын иштелип чыгышы жана анын практикага сунушталышы.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: изилдөөнүн жыйынтыктары башталгыч класстын окуучулары сабактарда өздөштүргөн тилдик материалдарды кеп кырдаалдарына жараша колдонууда, дидактикалык оюндарды мугалимдер сабактарда максаттуу колдонуусунда жетекчиликке алууда жана окуу китептерин түзүүчү авторлорго пайдасы тиет деген ойдобуз.

Коргоого алынып чыгылуучу негизги жоболор:

- окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч мектептердин окуучуларынын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү натыйжалуу жыйынтык берет жана окутуунун эң эффективдүү ыкмасы катары таанылат;

-кенже мектеп жашындагы балдарды дидактикалык оюндар аркылуу окутуу алардын курактык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүнө төп келет;

- кыргыз тилин окутууда дидактикалык оюндарды колдонуу окуучулардын кебин өстүрүүнүн натыйжалуулугун шарттайт;

-дидактикалык оюндарды колдонуунун натыйжалуу усулдары окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин үйрөтүүнүн масаттуу ишке ашуусуна көмөк берет.

Изденүүчүнүн жекече салымы. Изилдөөнүн темасына тиешелүү илимий-теориялык, усулдук эмгектер, окуу программалары, стандарттар, мамлекеттик документтер талданып, жалпылаштырылды, дидактикалык оюндарды максаттуу колдонуу аркылуу окуучулардын кебин өстүрүүнү шарттаган мүмкүнчүлүктөр аныкталып,аларды сабакта натыйжалуу колдонуу ыкмалары, алар менен иштөө жолдору, окуучулардын бул багытта алган компетенцияларын сабакта колдонуу мүмкүнчүлүктөрү көрсөтүлдү, эксперименттик иштер өз алдынча аткарылды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын тастыкталышы: Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары Борбор Азиядагы Америка университетинин “Кыргыз тили” программасынын 2010-2024-жылдардагы илимий-усулдук жыйындарында, окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ойломду өстүрүү багытындагы “Экинчи тилди окутууда баарлашуу көндүмдөрүн калыптандыруу” аттуу усулдук өнөрканаларда, семинар-тренингдерде, республикалык илимий-практикалык, илимий-усулдук конференцияларда жасалган баяндамаларда тастыкталды.

Изилдөөнүн эксперименттик базасы. Изилдөөгө тиешелүү болгон

проблемалар менен таанышуу максатындагы байкоолор, дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүү сабактарынын иштелмелерин апробациялоо диссертант тарабынан 2000 – 2020-жылдары Бишкек шаарынын № 27, 14, 64 (мамлекеттик) орто мектептеринин окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстарында жүргүзүлдү.

Диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланыш. Диссертациялык иштин негизги жыйынтыктары 2000-2023-окуу жылдар аралыгында өткөрүлгөн, илимий-практикалык конференциялардагы баяндамаларда тааныштырылды. Диссертациянын мазмуну боюнча 1 методикалык колдонмо, 21 макалада илимий журналдарда жана жыйнактарда жарыяланды.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөгө алынган иштин актуалдуулугу, максаттары менен милдеттери, методологиялык негиз, илимий жаңылыгы, теориялык мааниси жана практикалык маанилери, коргоого алынуучу негизги жоболор тууралуу маалыматтар берилди.

Биринчи глава **“Башталгыч мектеп курагындагы окуучулардын оюн ишмердүүлүгүнүн психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү”** деп аталып үч параграфтан турат. Биринчи параграф **“Психология жана педагогика илимдериндеги оюн түшүнүгү жана анын мааниси”** деп аталып, психологияда, маданият таанууда, этнографияда, педагогикада, жана башка илимдерде оюн маселеси изилденип келгендиги тууралуу кенен сөз болду. Оюндун жана балалыктын сырдуу касиеттерин аныктоо үчүн оюн аракетинин психологиялык маңызын жана башталгыч мектеп балдарын тарбиялык мааниси тууралуу Л.С.Выготский, Д.Б.Эльконин, М.Кордуэлл, Й.Хейзинга, К.Пиаже, К.Д.Ушинский, С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев, Э.Берн, А.Дистерверг ж.б. иликтөөлөрнө кайрылдык. А.А.Брудный оюндун феномени оюндун табышмактуу сыры тууралуу: «Ойноп жаткан адам оюн кырдаалы чындыкка дал келбесин туюп, өзүнө мыскылдуу карап, оюн дүйнөсүнүн чындык эместигин, анын эрежелеринин кынтыксыздыгы жана мыктылыгы канчалык салыштырмалуу экендигин түшүнүп, атаандаштарына айкөл. ... анын натыйжасы белгисиз экендиги, алдын ала аягында эмне болору анык эместиги менен курчалып, оюндун өзгөчө дүйнөсүнө сиңип кеткендей болот. Оюндун жазылбаган мыйзамдары баарына бирдей, ал уюшулгандык, тартип жана акыйкаттык чөйрөсүн түзөт ... кыска мөөнөттө болсо да, өзгөчө дүйнөнү жаратып, ал дүйнө ойноп жаткандар үчүн чыныгы дүйнөдөй эле маанилүү болот», - дейт. А.А.Брудныйдын сөзүнө жогоруда атап кеткен окумуштуулардын пикирлери үндөш.

Л.С.Выготскийдин оюндун феномени жөнүндөгү теориясы үч бөлүктөн турат. Алар: оюн – бул пайдаланылбаган күч-кубаттын агылып чыга турган өткөөлү, оюн

– бул зарыл көндүмдөр менен билгичтиктерге алып келүүчү тарбиялоонун табигый мектеби жана оюн – шарттуу эрежелерден жана аларга байланыштуу иш-аракеттерден келип чыгуучу ишмердүүлүк. Оюн байланышты бекемдөө жагдайын *тил* менен *шарттуу белгилер* аркылуу түзө ала тургандыгын белгилеп кетүү олуттуу мааниге ээ, себеби оюн баланын 1,5 – 8 жаш курагындагы жеке инсандык калыптандыруусунун негизги баскычы болуп, оюн процесси кеп аракети менен коштолгондугун ырастайт. Д.Б.Элькониндин айтуусу боюнча бала оюнунда өзү жасап ишке ашырган нерселердин бардыгы чыныгы турмуштан алынат.

Дидактикалык оюн баланын активдүү дүйнө тааным аракеттеринин бири катары жогоруда аталган жалпы оюндун бардык өзгөчөлүктөрүн өзүнө сактап, бирок кадимки балдар оюнунан белгилүү бир максатка багытталгандыгы, тутумдуулугу жана окутуу процессине байланыштуулугу менен айырмаланат. *Дидактика* деген сөз грек тилинен алынган жана «насаат берүүчү, окутуучу» дегенди билдирет. Ошого ылайык *дидактикалык оюн* термини окутуу же билим берүүчү оюндарга туура келет. Анын максаты – окуучулардын билим алуудагы ишмердүүлүктүн төрт түрүн: *ой жүгүртүүсүн, иш-аракетин, кебин жана маалыматты эмоциялык-образдык жана жеке инсандык кабылдоосу* аркылуу жандандыруу. Мында оюн кырдаалы ишмердүүлүктүн негизи катары колдонулат, бирок катышуучулардын аракеттери, баалоо тутуму катуу тартипке салынып, регламентке баш иет. Ошондо «*дидактикалык оюндар – бул таанып билүү процессиндеги «активдүү окутуунун бир катар принциптерин ишке ашыруучу, жигердүү билим берүү усулдарынын бири жана кыймылдуу, адаттан тышкаркы оюн аракеттеринин тутумуна, жөнгө салуучу эрежелерге, регламентке ээ, оюн түрүндө уюшулган сабактын формасы»*. Окуп-үйрөнүү иш-аракетинин чыгармачыл мүнөзү, сабактардын атаандаштыгы, оюн түрүндөгүсү, алардын эмоциялык таасири баланын организмдеги резервдерин кыймылга келтирет. Оюн түрүндө түзүлгөн турмуштук кырдаал чыныгы кептик байланышка жакындатып эстеп калуу, түшүнүү, колдонуу сыяктуу көптөгөн иш-аракеттерди мажбурланбаган, эркин шартта, жандуу жана активдүү кеп үстүндө калыптандырат. Ал окуучулардын өз ойлорунун, көз карашынын, сезим-мамилелеринин негизинде *жаңы айтымдарды жаратуу жөндөмдөрүн, билгичтиктерин, көндүмдөрүн өстүрөт*.

Оюн аркылуу окутуу «*жекече куралган билимдер*» аркылуу көндүмдөрдүн калыптандыруусун жана «социалдык баарлашуу үчүн зарыл билгичтиктерди иштеп чыгат. Ошону менен бирге психологиялык тоскоолдуктарды эч тартынбастан жеңе ала турган иш-аракет болуп эсептелет. Тилди окутууда теория менен практиканын И.А. Зимняя сунуштаган катышындагы (1:3) «кеп ишмердүүлүгү биринчи орунда турат, ал эми теориялык билим аны коштоочу милдетти аткарат» деген ырастоосун дидактикалык оюн аркылуу ишке ашырылат. Х.Эбли *ийгиликтүү билим алуунун үч ири фактору*: окуучунун акыл жөндөмү, башкача айтканда, зээндүүлүгү, окуу максатына карата анын ички муктаждыгы, каалоо-ниети,

окутуунун жол-жоболору, окутуу методдору жана И.А.Зимняя сунуштаган “педагогдун жана сабак берүүнүн өзгөчөлүгү” деп аталган фактор. Дал ушул жөндөм мугалимди өзүн балдардын катарында көрүүгө, алардын ордуна өзүн коё билүүгө (Ш.Амонашвили), балдардын кызыкчылыктарын эсепке алууга, мультфильмдердин, жомоктордун, китептердин, бала жашаган окуялардын дүйнөсүнө «кирүүгө» (В.А.Сухомлинский) жана алардын дүйнөсүн өзүнүкү катары кабыл алууга жардам берет. Мындан ишке чыгармачыл мамиле кылуу сыяктуу мугалимдин маанилүү өзгөчөлүгү келип чыгат. **Биринчи главанын экинчи параграфы «Башталгыч мектеп окуучуларынын оюн ишмердүүлүгүнүн психологиялык-педагогикалык мүнөздөмөсү»** деп аталып, Ш.Амонашвилинин педагогикасынын негизинде окутуусу талдоого. Анын сөзү боюнча «көптөгөн функциялардын эң күчтүү өнүгүүсү баланын 6 жаштан 7–9 жашка чейинки курагына туура келет. Ошондуктан бул мезгилде оюнга болгон суроо-талап өзгөчө күчтүү болуп, ал эми оюн баланын өнүктүрүүсүн башкаруучу ишмердүүлүккө айланат. Дал ушул мезгилде зарыл окуу көндүмдөр менен билгичтиктер калыптанат. Балдар окутууну кубаныч тартуулоочу таанып-билүү процесси катары кабыл алат. Баланын ойногусу келгени – бул анын табигый абалы”.

Д.Н.Узнаденин функциялык багыттануу концепциясынын маңызы бала төрөлгөндөн тартып генетикалык жактан берилген функцияларга ээ экендигинде, б.а., ар бир функция белгилүү бир мезгилде гана өнүгөт. Сырттан бирөөнүн жардамысыз функциялар, анын ичинде сүйлөө функциясы калыптанылбайт. Кеп аракеттерине түрткү берүүчү адамдын ички күчү балада баарынан да оюнга болгон муктаждык катары козголот. Мында оюн өнүгүүнүн негизги түрү, функциялык багыттануунун эркин, алдын-ала даярдыксыз ишке ашырылышы.

Ал эми башталгыч мектептин окуучуларынын жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүн: ой жүгүртүүмүн, эс тутумун, көңүл тутумун, элестетүү ой жүгүртүмүн, символдоштуруусун талдоо аркылуу мугалимдин оюн түрүндөгү кептик кырдаалдарды ырааттуу, усулдук жактан сабаттуу уюштуруп, түзө билүүнү шарттайт.

Балдар бул куракта күчтүү өнүккөн *баарлашуу инстинктине*, таанып-билүүгө карай өзүнчө бир түрткү бере турган *таң калуу сезимине*, *кыялынын жандуулугуна*, баланын эс тутуму *көрсөтмөлүү-элестүү мүнөзүнө*, ой жүгүртүүсү *элестүү-эмоциялык мүнөзгө* ээ. Бул курак *өтө сезгич мезгил*. Кенже класстагы окуучулар көңүл буруусундагы *туруксуздугу*, *көлөмүнүн чектелгендиги*, *атайылап көңүл бура албагандыгы* менен, балдардын кабыл алуусунун *туруксуздугу* жана *уюшулбагандыгы* менен, *тартипке көнбөгөндүгү*, *ошону менен бирге курчтугу* жана *жаңылыгы*, *булчуңдарынын катуу өрчүүсү*, *булчуң салмагынын өсүшү* менен мүнөздөлөт. Нерв-психикалык аракеттеринин тездик менен өнүгүүсү, сезимге тез берилүүсү, кыймылдуулугу жана тышкы таасирлерди курч кабыл алуусу жана тез чарчоосу менен коштолот. Окуучуларга *дифференциялуу мамиле кылуу принциби*

жана символдоштуруу функциясынын өөрчүшү таандык. Окуу ишмердүүлүгүн оюн түрүндө гана уюштурууга болот, себеби окуу илимий абстракцияларды билүүгө багытталат, ал болсо балада оюн учурунда өнүгөт.

Оюндун кадимки, күнүмдүк нерселердин чегинен дайыма чыгып тургандыгы, кыял-элестетүүнүн өнүгүүсүнө алып келет. Ал эми башталгыч класстагы окуучунун көргөндү кайра калыбына келтирүүчү элестетүү ой жүгүртүмү чыгармачылдыктын башатын жаратат. Жогоруда айтылгандардан улам оюн менен окуп-үйрөнүү бир бүтүн нерсе болуусу керек деген тыянак чыгара алабыз, себеби окуучуну оюндан ажыратуу менен, биз аны өзүнүн табигый абалынан күч менен сууруп алган болобуз.

Биринчи главанын үчүнчү бөлүгү «Дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүнүн лингвистикалык негиздери» деп аталып, бөтөн тилди окутуунун максатын туура аныктап, туура багыт бергенине байланыштуу залкар орус илимпозу Л.В.Щербанын илимий эмгегин биздин изилдөөбүздүн лингвистикалык негиздөөсү катары кабыл алдык. Д.В.Щербанын биринчи лингвистикалык негиздөөсү тилдик системалык негиздөөсүнөн келип чыгат, ошондуктан **бири-бирине байланышпаган тилдик эрежелер, фактылар эмес, тилдик фактылардын системасынын карама-каршылыгын жана функционалдуулугун, тилди баарлашуунун каражаты катары окутуу талап кылынат. Ал тилдин тутумдуулугу менен шартталган, ошого байланыштуу тилдик фактыларды өз ара жана тилдик көрүнүштөр менен байланышсыз өзүнчө үйрөнүү мүмкүн эмес.**

Л.В.Щербанын экинчи лингвистикалык негиздөөсү лингвистиканын негизги жобосуна – тил менен кеп бирдигине таянуу. Л.В.Щербанын үчүнчү лингвистикалык негиздөөсү окутуунун конкреттүү дифференциясын, башкача айтканда, татаал нерсени жөнөкөй элементтерге ажыратуу аркылуу, ага байланыштуу тилдин системалык кубулуштарынын өзгөчөлүгүн чыгылдыруу. Л.В.Щерба бөтөн тилдин кебин өстүрүү үчүн бөтөн тилдин тутумуна өзгөчө көңүл буруу зарыл деп эсептейт. Ал үчүн “**тилди бөтөн тил катары окутуу тажрыйбасындагы көптөгөн тил фактылары тилдер аралык окшоштуктар менен айырмачылыктарга ылайык өзгөчө чечмелөөнү, салыштырууну, жалпылоону талап кылат**” дегени, бөтөн тилди үйрөтүү эне тилди үйрөтүүдөн түп-тамырынан бери айырмаланарына байланыштуу. Мисалы, кыргыз тилинде да, орус тилинде да этиштин учур чагын билдирүүчү сөздөр бар, бирок алар өз ара эквивалент болуп эсептелбейт. Мисалы, орус тилинде *Маша всегда читает книгу. Маша сейчас читает книгу.* Силер көрүп тургандай, орус тилинде «*всегда*» деген сөз менен да, «*сейчас*» деген сөз менен да *читает* деп бирдей колдонулат, кыргыз тилинде болсо бул чактардын формалары эки башка жол менен түзүлөт: *Маша дайыма китеп окуйт. Маша азыр китеп окуп жатат.*

Л.В.Щерба “*грамматикалык формаларды алардын сырткы белгилеринен тез таануу*” жөндөмүн өнүктүрүү зарыл дейт, себеби «*Ага мурда билбеген, таптакыр жаңы нерсе берилип жатат. Болгондо да ал нерсе ушунчалык жаңы болгондуктан,*

өз эне тилинин көнүмүш ченемдерине каршы келет». Жогорудагы Л.В.Щербанын лингвистикалык негиздөөсү Кыргызстандагы жалпы билим берүүчү мектептерде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн концепциясынын принциптерине дал келет. Атап кетсек: 1. функционалдык, 2. коммуникативдик, 3. баарлашууга багыт берүүчүлүк, 4. окутуунун кырдаалдык-тематикалык принциби, 5. окуучунун эне тилиндеги өзгөчөлүктөрдү эсепке алуу, 6. инсандын жеке тил үйрөнүү мүмкүнчүлүгүнө жана кызыгуусуна таянуу, 7. кыргыз тили сабактарында окуу материалдарын кептеги таанытуу жана коммуникативдик кызматына жараша тандап алуу.

II баптын аталышы « Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстардын окуучуларынын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталып, изилдөөгө алынган жыйынтыктарды корутундулоо, алынган натыйжаларга ылайык илимий-методикалык сунуштарды иштеп чыгуу, анын тууралыгын текшерүү, педагогикалык экспериментти өткөрүү талабы коюлду.

Изилдөөнүн объекти: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында кыргыз тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн методдору: Изилдөө тема боюнча психологиялык, педагогикалык, усулдук эмгектерди талдоо жана колдонуу; сурамжылоо, моделдештирүү, формулдаштыруу, салыштыруу, баарлашуу, окуу китептерин талдоо, билим деңгээлин аныктоо, практикалык тажрыйбаларды талдоо жана жалпылаштыруу ж.б.

Бап эки бөлүктөн турат. Биринчи параграф **“Илимий изилдөөнүн материалдары”** деп аталып, “Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептеринде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнү өркүндөтүүнүн концепциясы”, “Окутуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин 1-4-класстары үчүн кыргыз тили боюнча предметтик стандарт (2022-ж), “Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн деңгээлдик программасы (А1 деңгээли, 1- 4 - класстар) 2023” жана баштооч класстардын окуу китептери көрсөтүлдү.

Баптын экинчи бөлүгү **“ Илимий изилдөөнүн методдору”** деп аталып, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу – бул окуучуну билим, көндүм, билгичтикке ээ кылып, кеп компетенттүүлүгүн калыптандыруучу өтө татаал, көп кырдуу процесс. Изилдөөбүздүн багыттындагы илимий жыйынтыктарды туура талдоо жана корутундулоо үчүн төмөнкү методдордун натыйжалуу экендигин аныктадык: – окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүгө багытталган методологиялык адабияттарды талдоо жана колдонуу; – окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында окуучулардын кебин өстүрүүгө багытталган психологиялык, дидактикалык эмгектерди үйрөнүү, аларга теориялык талдоо берүү жана илимий изилдөөдө пайдалануу;

– тилди экинчи тил катары, тилди чет тил катары (мис. казак, өзбек, орус, англис, немец ж.б. тилдерди) окутуу боюнча мугалимдердин иш тажрыйбаларын үйрөнүү, талдоо жана жыйынтыктоо.

– Кыргызстандык окумуштуу, педагогдордун дидактикалык оюндар тууралуу чыккан усулдук китептерин, оюндар жыйнактарын, мугалимдердин тажрыйбаларын жана сайттардагы материалдар изилдеп колдонуу. Практикада педагогикалык эксперименттин функционалдык мазмунундагы үч түрү колдонулуп келет: аныктоочу (констатациялоо), изденүүчү, калыптандыруучу. [69.53б.]

II баптын биринчи параграфы “Изилдөөнүн теориялык методдору” деп аталып, **изилдөөнүн методологиялык негиздерин үйрөнүү, б.а., илимий эмгектерди изилдөө жана колдонуу методу**” колдонулду. Бул багыттагы психология жана педагогика илимдериндеги балалыктын оюн аракетинин психологиялык маңызын жана анын маанисин ачып берген эмгектери, оюн ишмердүүлүгү аркылуу ийгиликтүү окутуунун өзгөчөлүктөрүн көрсөткөн, дидактикалык оюндар аркылуу кепти өстүрүүнүн лингвистикалык негиздерин изилдеген чет өлкөлүк жана кыргызстандык окумуштуулардын эмгектери талдоого алынды.

Кыргыз тили менен орус тилдеринин жалпы окшоштуктарын же айырмачылыгын билүү максатында **салыштырма методу** колдонулду. Бул метод тилдик интерференцияга бөгөт коюп, окутуунун функционалдык принцибин ишке ашырууга жол ачат. Салыштырма методу аркылуу кыргыз тилинин грамматикасын өздөштүрүү эмес, мүчөлөрдүн жана кеп курамдардын аткарган кызматына карай багытталуусу окуучулардын кебин өстүрөт.

II баптын экинчи параграфы “Изилдөөнүн эксперименталдык методдору” деп аталып, **изилдөөнүн экинчи изденүүчү** этабына туш келет. Э.Мамбетакунов¹ *даярдоо этабы* деп атап, төмөнкү милдеттерди аткарылуусун шарттагандыгын белгиледи. Биз изилдөөбүздү аталган милдеттердин негизинде иштеп чыктып. Алар:

1. экспериментти текшерүүгө жана анын тууралыгын далилдөөгө арналган илимий гипотезаны аныктоо жана аны эреже катары формулировкалоо.

2. эксперименталдык объектилердин санын аныктоо жана тандоо.

3. эксперименттин объектисинин баштапкы абалын аныктоо. 3-милдет боюнча изилдөөнүн темасы боюнча китептер талданды, мугалимдер менен окуучулар тарабынан анкета толтурулду, окуучулардын билим деңгээли маселеси каралды, эксперттик баалоо жана аңгемелешүү методдору колдонулду жана жогоруда аталган иш-чаралар талдоого алынды.

4. экспериментти өткөрүүнүн методикасын иштеп чыгуу. башталгыч класстардын окуучуларынын **кыргызча кебин дидактикалык оюндар аркылуу**

---

¹ Мамбетакунов Э. Педагогикалык изилдөөнүн методологиясы жана технологиясы – Б.: 2021 – 51-б.

өстүрүүнүн компоненттери: максаты, милдети, каражаты, формасы, методу, натыйжасы, жыйынтыгын текшерүүнүн чен-өчөмү тууралуу таблицада чагылдырылды. Аталган компоненттердин негизинде **дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүнүн модели, формуласы** иштелип чыкты.

5.сунуш кылынган педагогикалык шарттарды колдонуунун натыйжасында пайда болгон эксперименталдык объектилердин өзгөрүүсүн баалоонун критерийлерин аныктоо. 5-милдет боюнча сунуш кылынган педагогикалык шарттарды колдонуунун натыйжасында пайда болгон эксперименталдык объектилердин өзгөрүүсүн баалоонун критерийлери иштелип чыкты.

6.иштелип чыккан эксперименттин методикасынын колдонууга ыңгайлуулугун жана эффективдүүлүгүн текшерүү. 6-милдет боюнча изденүүчү эксперимент өткөрүлдү. Ал Бишкек шаарынын 14-мектебинде, 64-мектеп-гимназиясынын 1,2,3-класстарында өткөрүлдү. Экспериментке жалпысынан эксперименталдык класстан 120, текшерүүчү класстан 119 окуучу катышты. Изденүүчү этапта өткөрүлгөн *Кенчиева К.Ж, Сарылбекова З.С. “Кыргыз тили жана окуу: Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 2-кл. үчүн окуу китеби: 2-бөлүм” 7-цикл. Адамдын келбети. Элүүнчү сабак. “Ак жуумал кыз” (50-сабак) аттуу* темасындагы сабактын иштелмеси, текшерүү иши, жыйынтыгы үлгү катары көрсөтүлдү. (Изденүүчү этаптагы 1-класста өткөрүлгөн сабактын “УУ – созулма үндүү” аттуу темасы боюнча сабактын иштелмеси тиркемеге жүктөлдү).

Жалпысынан изденүүчү этапта төмөнкү 12 фонетикалык, лексикалык, грамматикалык оюн өткөрүлүп, дидактикалык оюндун аталышы, класс, тема, изденүүчү жана контролдук топ, баалары, алардын проценттик катышы таблицада чагылдырылды.

Дидактикалык оюн	Класс, тема, окуу китеби	Топ, окуучулардын саны	баа,% 5	оценки, % 4	баа,% 3	баа. .% 2
“ <i>Тыбышты тууроо</i> ” машыгуусу (зарядка), “ <i>Созулма үндүүнү тап</i> ” оюну.	1- класс. “ <i>Созулма үндүүлөр</i> ”	Эксперим.21 окуучу Текш. 20 ок.	8/ 38% 6/30%	5/24% 4/20%	3/14% 7/35%	3/14% 3/ 15%
“ <i>Транскрипцияны тандоо</i> ” оюну	2 –класс. 73-сабак: “ <i>Жаратылыш</i> ”.	Экспер. 18 окуучу Текш. 18 ок.	5/ 28% 5/ 28%	4/22% 2/ 11%	6/33% 7/38%	3/16% 4/22%

“Жаңырык” (эхо) оюну	3-класс. 62-сабак: “Кыргыз элинин улуттук оюндары”.	Экспер. 38 окуучу Текш.38 ок.	12/32% 10/26%	12/32% 9/34%	10/26 14/37	4/11% 5/13%
“Бузулган телефон” оюну	4-класс. 91-сабак. Тема: “Май айы. Эң, абдан”.	Экспер. 23 окуучу Текшер.23 ок.	7 / 30% 6 /26%	7/ 30% 5 /22%	5 /22% 6/ 26%	4 /11% 6/ 26%

Б) Лекикалык оюндары колдонуунун жыйынтыгы:

Дидактикалык оюн	Класс, тема	Топ, окуучулардын саны	баа, % 5	баа,% 4	баа,% 3	баа,% 2
“Санак” оюну	1-класс. 10дон 50гө чейинки сандар. (41- бет)	Эксперим. 21 окуучу Текшер. 20 окуучу	7/41% 5/25%	5/ 25% 5/25%	6/29% 7/35%	1/ 5% 3/15%
“Тоголонгон кар” (“Снежный ком”)	2-класс. 83-сабак: Өтүнүч сөздөр.	Экспер. 18 окуучу Текш.18 ок.	6/ 33% 6/ 33%	7/ 38% 3/ 16%	3 /16% 6/33%	2/16% 3/22%
“Кол чабуу”, “Сөздү тап”	3-класс. 54-сабак: Кыргызстандын кооз жерлери	Эксперимент.38 ок. Текшерүүчү 38 окуучу	11/ 29% 9/24%	15/ 39% 8/21%	7/18% 12/ 32%	5/13% 9/24%
“Куржун” оюну	4-класс. 97-сабак: Жай мезгили.	Эксперименталдык Текшерүүчү	7/ 18% 5/22%	4/ 11% 3/13%	11/48% 12/52%	¼% 3/13%

В) Грамматикалык оюндарды колдонуунун жыйынтыгы:

Дидактикалык оюн	Класс, тема, окуу китеби	Топ, окуучулардын саны	баа, % 5	баа, % 4	баа, / % 3	баа,/ % 2
“Поезд”, “Иреттөө” оюндары	1-класс. “Канчанчы? : темасы (44-бет)	Эксперимент.21 ок Текшерүүчү 20 ок.	4 /19% 4 /20%	11 /52% 8/40%	4 /19% 7 /35%	2/10% 1 /5%
“Ак терек, көк терек” оюну	2-класс. 50-сабак “Ак жуумал кыз” .	Экспер. 18 окуучу Текшер. 18 окуучу	6/ 33% 6/33%	5 /27% 2 /11%	4/22% 7/39%	3/17% 3/17%

“оюну	3-класс. 56-сабак. “Кымыз”.	Эксперм. 38 окуучу Текшер.38 окуучу	8/ 21% 9/ 24%	14/37% 10 /26%	10/26% 14/ 37%	6 /16% 7/ 18%
Топ менен ойноо.	4-класс. 9-сабак. “Адамдын келбети жана мүнөзү” (-ганды жакшы көрөт)	Экспер.23 окуучу Текшер.23 окуучу	7/30% 6/26%	8/35% 5/22%	6/26% 7/30%	4/11% 4/11%

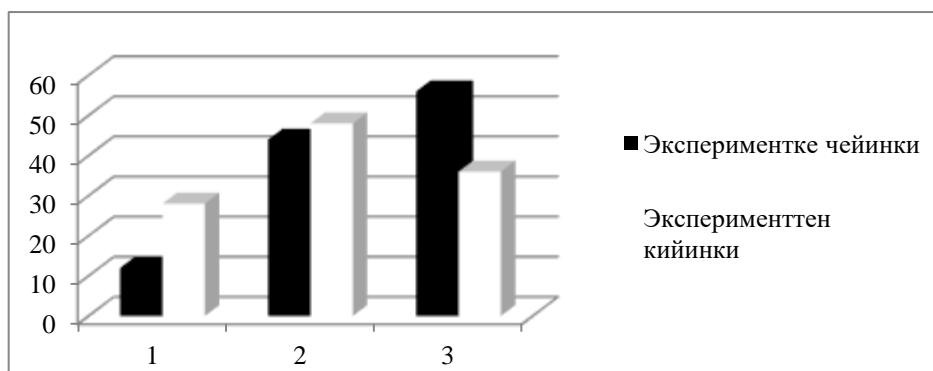
3-этап – калыптандыруу эксперимент. Калыптандыруучу эксперимент Бишкек шаарынын №27 мектепте жүргүзүлдү. Эксперименталдык класстарда 112 окуучу, текшерүүчү класстарда 110 окуучу катышты, экспериментке орус тилдүү баштооч деңгээлдеги окуучулар тандалып алынды. Эксперименттин материалы катары С.К.Рысбаев, Н.А. Абылаеванын “*Кыргыз тили: учебник киргизского языка для 4 класса русской школы*” аттуу китеби колдонулду. Калыптандыруучу экспериментте орус класстарындагы кыргыз тили сабактарынын дидактикалык оюндарды пайдалануу менен уюшулган *беш* сабактардын топтому сунушталды. Ал мектепте окутуунун башталгыч баскычына арналып, «*Менин үй-бүлөм*» кептик темасын жана «*Жөнөкөй жана татаал учур чак*» грамматикалык темасын өздөштүрүүгө багытталды. Эксперименттин максаты башталгыч мектеп окуучуларынын байланыштуу кебин калыптандырууда жана өстүрүүдө дидактикалык оюндарды пайдалануунун натыйжалуулугун белгилеген гипотезаны текшерүү болду

Эксперименттик сабактын иштелмелери дидактикалык оюндар аркылуу грамматиканын кызмат аткаруучу милдетине басым жасалып, Л.В. Щербанын лингвистикалык негиздерине таянуу менен түзүлүп, грамматикалык форманы кебинин кайсы учурунда пайдалануу керектигин түшүнүү маанилүү болду. Грамматикалык эрежелерге кызмат аткаруучулук багытка ээ эреже-нускамалар иштелип чыкты. Иштин усулдук тутумун ырастоо үчүн «Жөнөкөй учур чак» менен «Татаал учур чак» темалары салыштыруу иретинде тартууланды. Этиштердин аталган грамматикалык категорияларынын кызматтык маанилерине өзгөчө көңүл бурулду. Эксперименттин маңызынын үч параметри: **тилдик эмес факторлор, усул, тилдик факторлор: тилдер аралык (эне тили менен) төп келүүлөр жана айырмачылыктар тууралуу №2** таблица, калыптандыруучу сабактын темасы, максаты, мазмунунун кыскача планы №3 таблица, эксперименталдык сабактардын лексикасы, грамматикасы, фонетикасы жана эскертүүлөр тууралуу №4 таблица, эксперименттик сабактардын максаты, кеп билгичтиктери жана белгиленген натыйжалары тууралуу №5 таблица сунушталды жана дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүгө багытталган эксперименталдык сабактарынын психологиялык-педагогикалык талаптары жана эксперименттин

жүрүшүндө ишке ашырылуучу милдеттер аныкталды.

Калыптандыруучу эксперименттик ишти жалпылоо жана жыйынтыктоодо кеп аракетинин аталган формаларын өздөштүрүү кептин тыбыштык жагынын өнүгүүсүн (*тыбыштар менен тыбыштык айкаштарды сөз курамында туура айтуу, үзгүлтүксүз фонетикалык көзөмөл жүргүзүү, айрыкча орус тилдүү окуучулар үчүн кыйынчылыктарды туудуруучу тыбыштарга ээ сөздөрдү туура айтууга тил жатыктыруу*), активдүү сөздөрдүн корунун топтолушун камсыз кылуу, грамматика боюнча окуучуларды *өз алдынча сүйлөөгө үйрөтүү эң маанилүү грамматикалык мүчөлөрдүн, кеп курамдарынын аткарган кызматын түшүнүп, анын орус тилиндеги айырмачылыгын жана окшоштугун билип, практика активдүү пайдаланууга үйрөтүү максатын коет*. Эксперименттин баштапкы жана жыйынтыктоочу мезгилинде окуучулардын **тилинин жатыктыгын**, **сөз корун**, **грамматиканы өздөштүрүүнүн**, **кебин (оозеки, жазуу) өстүрүү** натыйжаларын текшерүү үчүн эксперименталдык жана текшерүүчү топторго текшерүү иштер сунушталды. Аткарылган (оозеки жана жазуу) иштерди текшерүү максатында **баалоо тутуму менен билим деңгээлин текшерүүнүн критерийлери, кепти баалоонун чен-өлчөмдөрү:** иштелип чыкты. Текшерүү иштер талданып, жыйынтыкталды. Алар таблица менен диаграммада чагылдырылды.

Баалар	Окуучулардын экспериментке чейинки баалары	Окуучулардын эксперименттен кийинки баалары	Баалардын айырмасы
5	12	28	-16
4	44	48	-4
3	56	36	-20

Аткарылган иштерди (оозеки жана жазуу) текшерүү максатында **баалоо** Эксперименттик топтордо кыргыз тилинде этиштин учур чагын пайдаланып, кеп куруу билгичтик деңгээли бир топ жогору болгондугунун себебин окуу китептеринде жөнөкөй учур чак менен татаал учур чактын айырмасы берилбегендиги менен түшүндүрүүгө болот. Эксперименттин аягында “*Сабакта*” аттуу текст түзүү тапшырмасы берилди. Бул иш-аракеттин ийгиликтүүлүгү текстинде кимдир-бирөөнүн дайыма эмне кылгандыгын, азыркы учурда эмне кылып жаткандыгын айта алгандыгы кептик компетенттүлүккө ээ болгондугунун көрсөткүчү катары саналды.

Эксперименттик класстар төмөнкү көндүмдөргө жана билгичтерге ээ болду:

1. Окуучулар *к,г* тыбыштарынын жоон жана ичке үндүүлөр менен сөздөрдө айтылышын айырмалай билип, туура айтууга үйрөнүштү. Ошондой эле татаал учур чактын туура айтылышын жана жазылышын үйрөнүп алышты. Мисалы: *жазып. жатам – (жазыватам)*. Жогорудагы көндүмдөр фонетикалык көнүгүүлөрдө, кол (манжа) оюндарында, балдар ырларында, жаңылмачтарда иштелди.

2. Ошону менен бирге пландаштырылган сөздөр өздөштүрүлдү. Фонетикалык көнүгүүлөрдөгү (жаңылмачтагы, ырлардагы, оюндардагы) сөздөрдү кошпогондо, окуучулардын сөз кору көбөйдү.

3. Окуучулар жөнөкөй жана татаал учур чактын маанисин жана түзүлүшүн өздөштүрүштү.

Эксперименттик класстын жетишкендиктери текшерүүчү класстын окуучуларыныкынан жогору болгонуна байланыштуу сунушталган усул эффективдүү экенин далилдеди.

III глава “Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгы классатарда дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кепти өстүрүүнүн усулдары “ деп аталат. Биринчи параграфы “Дидактикалык оюндардын классификацияланышы, алардын мүнөздөмөсү” деп аталып, “Башталгыч класстардын окуучуларынын билимине коюлуучу талаптардын негизинде кыргыз тили сабактарында колдонулуучу дидактикалык оюндарды классификациялоо максатында Т.А.Джороевдин, Ү.Култаеванын, М.Л.Мухарованын, С.К.Рысбаевдин, Л.И.Смагинанын, А.В.Трускавецтин, Н.Б. Хасановдун эмгектерин иликтеп чыктык. Н.Б.Хасанов оозеки орус тилин окутууда кыргыз мектебинин өзгөчөлүгүн эсепке алып оюн башатын (игровое начало) максатка байланыштуу, мүнөзүнө жараша, тилдик оюндардын нускамасына жараша, Ү.Култаева бөтөн тилди окутуу методикасында өздөштүрүп жаткан лингвистикалык материалдын мүнөзүнө жана пайдалануу максатына ылайык, С.Рысбаев дидактикалык оюндардын максатына жана милдетине жараша, Т.Джороев дидактикалык оюндарды мазмуну жана компетенттүлүгүнө карата. М.Л.Мухарова максатына жараша классификациялашат. Негизинен бардык дидактикалык оюндарды чет жана бөтөн тилдерди окутуунун методикасында тилдик жана кептик оюндар деп

ажыратылып каралат, тилдик оюндарга: фонетикалык, лексикалык, грамматикалык оюндар кирет. Биз жогорудагы терминдерди колдонууну туура көрдүк.

Л.И.Смагинанын жана А.В.Трускавецтин классификациясында ар бир дидактикалык оюндун түрү өздөштүрүлүп жаткан тилдик аспектери боюнча бөлүнгөн. Биз аларга өзубуздун кошумчаларыбыз киргиздик: **фонетикалык оюндарга** алардын туурагыч оюндарына *тыбыштарды, тыбыштык айкаштарды угуп ажыратуу, тыбыш менен тыбыштык айкаштарды айтууга машыктыруучу* оюндарын киргиздик, **лексикалык оюндарга** алардын аталуучу, салыштыруучу, жалпылагыч оюндарына *сөз айкаштарынын өзгөчөлүгүн байкоочу* оюндарын киргиздик, **грамматикалык оюндарга** сөз айкаштарын түзүүчү, сүйлөм түзүүчү оюндарына кошумча оюн киргизген жокпуз, кептик оюндарга: алардын монологдук, диалогдук оюндарына *полилогдук* оюндарды киргиздик.

Фонетикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүү маселеси тууралуу сөз кылсак, фонетиканы окутуунун милдеттеринен баштоо керек. Алар төмөндөгүдөй:

1. Кыргыз тилиндеги бардык тыбыштарды өз алдынча жана сөз курамында туура айтуу көндүмдөрүн калыптандыруу;

2. Орус тилинде жок тыбыштарга өзгөчө көңүл буруп, кыргыз тилиндеги айтуу айырмачылыгын көрсөтүп, тыбыштарды ажырата билүү көндүмдөрүн калыптандыруу. Ошону менен бирге, сөздүн тамга түрүндөгү графикалык белгилерин Л.В. Щерба туура айтуу үчүн эң зарыл болгон угуу үлгүлөрүнүн көрсөтмө таянычы деп эсептеген. Тыбыштарды өздөштүрүүгө максаттуу иш-аракеттерди уюштуруп, аларды айтуу жана маанилик айырмачылык касиеттерине жараша колдонуу көндүмдөрүн калыптандыруу, кыргыз тилинин кеп ыргагына, артикуляцияга, угууга, айтууга көңүл буруу зарыл, себеби окуучу айта албаган сөздү туура окутуп жана жаздырууга үйрөтүү мүмкүн эмес. Дидактикалык оюнду өткөрүүдө фонетикалык оюндун компоненттерин колдонуу окутуунун натыйжалуулугун артырат.

Алар: 1. тыбыштын кыялда элестетилген оюн булагы, 2. Мотиви, 3. түрткү берүүчү аракети.

Фонетикалык оюнду өткөрүүчү мугалимдин милдеттери төмөндөгүдөй:

1. окуучунун эне тилинин негизинде калыптанган тыбыштарды айтуу жана кабыл алуу стереотибин өзгөртүү;

2. окуучуларга кыргыз кебиндеги тыбыштардын өзгөчөлүктөрүн туура айтуу маанилүү экенине ынандыруу;

3. угулган кыргыз кебин кабыл алуу жана кайра кайталоо боюнча өз аракеттерин аң-сезимдүүлүк менен башкарууга үйрөтүү.

Лексикалык оюндардын эң маанилүү проблемасы - лексикалык минимумун түзүү. Лексикалык оюндардын негизги милдети – бул кыргызча жаңы сөздөрдү өздөштүрүү.

Сөздүк иш бир нече баскычтан турат:

1. жаңы сөздөрдү киргизүү;
  2. Активдештирүү;
  3. Сөздөрдүн өздөштүрүлүшүн текшерүү;
  4. Өздөштүрүлүп жаткан сөздөрдү байланыштуу кепке киргизүү.
- Кыргыз тилинин лексикасын үйрөтүүнүн милдеттери төмөндөгүдөй:

1. Сөздүк минимумда каралган лексиканын толук өздөштүрүлүшүн камсыз кылуу;

2. жаңы сөздөрдүн маанисин көрсөтмөлүү каражаттарды пайдаланып, ар кандай кыймыл-аракеттерди көрсөтүп, дидактикалык оюндардын жардамы менен ачып берүү;

3. Дидактикалык оюндар аркылуу жаңы сөздөрдү натыйжалуу эске тутуп калууга өбөлгө түзүү;

4. Ар түрдүү кептик курамдарда жана кырдаалдарда жаңы сөздөрдү пайдаланууну активдештирип, бул максатта баарлашуунун максаттарына (нерсени атоо, анын түсүн, көлөмүн, сапатын мүнөздөө, санын, ордун, иш-аракетин атоо, каалоону, макул эместикти, макулдукту, түшүнүүнү ж.б. билдирүү) ылайык келүүчү дидактикалык оюндарды колдонуу. б. кыргыз тилиндеги сөздөрдү түшүнүүгө, о.э. аларды оюн учурунда өз ой-пикирин билдирүүгө муктаждыкты пайда кылууга багытталган атайын ыкмаларды колдонуу

Экинчи параграф “Дидактикалык оюндардын кыргыз тилин үйрөтүүдөгү маани-маңызы жана аны максаттуу колдонуу жолдору” деп аталып окуу китептерин талдоодон башталды. Дидактикалык оюндар кыргыз тилин өздөштүрүүдө окуу китептеринде ырааттуу берилсе максатка ылайык келет. Окуу китептеринде дидактикалык оюндар болгону менен “компетенцияларга практика жүзүндө ээ болууга, турмушта колдоно билүүгө²” шарт түзгөн кептик оюндар жок

Грамматикалык оюндардын максаты – тилди коммуникативдүү багытта уюштуруп, жандуу ишмердүүлүккө жетишүү жана байланыш процессинде окуучуларды ар бир грамматикалык мүчө, кеп курам кайсы бир кеп милдетин аткаарын түшүндүрүү аркылуу белгилүү коммуникативдик милдетти чечүүгө (өтүнүчтү, каалоону, каршы ойду ж.б.) үйрөтүү. Ошондуктан, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу - жандуу баарлашуудан жандуу грамматикага карай жол. Функционалдык грамматика өз-өзүнчө турган фактыларды логикалык жактан тутумдаштырып, аларды эске тутуп калууга кызмат кылып, тилдин калыптануусуна, кеп өстүрүүгө шарт түзүп, грамматикалык интерференцияга каршы турат. Окуучуларга түшүнүктүү болуу үчүн функционалдык грамматиканын маани-мазмунун чагылдырган эреже-нускама талап кылынат. “Сүйлөөгө теория аркылуу, тилдик билимдерди, эрежелерди өздөштүрүү аркылуу үйрөтүү бизди

² Рысбаев С.К. Кыргыз тилин үйрөтүү технологиялары: Кыргыз тили мугалимдери. Усулчулар, аспиранттар, изденүүчүлөр үчүн методикалык колдонмо. / Рысбаев С.К. – Б.: “Кут бер”, 2023. – 280 б.

өздөштүрүлүп жаткан тилдеги сабакка эмес, ошол тил жөнүндөгү сабакка алып келет», - дейт Е.И.Пассов.

Грамматикалык оюн окуучулардын сүйлөөгө болгон ниет-каалоолорун табигый кеп кырдаалына аралаштырууга, ал аркылуу кепти грамматикалык жактан сапаттуу курууга, мыкты эстеп калууга жана чыгармачыл кыял-элестүү ойдун өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт. Грамматиканын мыйзамченемдерин билүү окуучуга экинчи тилде ийгиликтүү баарлашууга мүмкүнчүлүк берет. Дидактикалык оюн баарлашуунун конкреттүү шарттарында жаңы айтымдарды жаратып, эсинде сакталып калган тил каражаттарын чыгармачылык менен колдонуп, кеп компетенттүүлүгүн калыптандырат. Грамматикалык оюндарды уюштуруу орус тилинин грамматикасын билүүнү талап кылат. Мисалга “Нерсени тап» дидактикалык оюнун алсак, илик жөндөмөнү талап кылуучу зат атооч+жанында, ичинде, тушунда, астында ж.б. жандоочтордун колдонулушу орус тилдүү окуучулар үчүн кыйынчылыктарды жаратат, себеби кыргыз тилинде илик жөндөмө колдонулса, орус тилинде үч жөндөмө туура келет. Алсак, зат атооч + жанында жандоочу сөз айкашына орус тилинде рядом предлогу +творительный падеж, зат атооч+ичинде сөз айкашына а) внутри + родительный падеж, в предлогу + предложный падеж, туура келет. Булардын баары тең орус тилиндеги үч башка жөндөмөдө колдонулуп, б.а. кыргыз тилиндеги жандоочтордун грамматикалык жактан орус тилинин маанилик эквиваленттерине туура келбестиги аларды өздөштүрүүдөгү кыйынчылыктын негизги себеби болуп эсептелет. Кептик оюндарда кеп өстүрүү окутуунун максаты жана каражаты болуп эсептелет. Максаты болгон себеби, окутуунун түпкү максаты кеп кура билүү. Ал эми окутуу каражаты болгон себеби, окуучулар тыбыштарды туура айтканды билип, сөздөрдү кепте эркин колдонуп, функционалдык грамматикага ээ болуусу. Кеп оюндар аркылуу кеп өстүрүүнүн милдеттери төмөнкүдөй: окуучуларды ар түрдүү кырдаалдарга жараша түрдүү курамдагы фразаларды өз алдынча түзө билүүгө үйрөтүү; ар түрдүү коммуниктивдик милдеттерди (өтүнүч, сүрөттөө, баш тартуу ж.б.) чечүү, сүйлөмдөрдү куруу жөндөмдөрүн калыптандыруу; кыргыз тилинде монолог жана диалог түрүндөгү кепти өнүктүрүү; алдын-ала даярдыксыз кепти көбүрөөк колдонулуучу шарттарды түзүү.

Жогоруда аталган милдеттер төмөнкү көндүмдөр менен билгичтиктерди калыптандырат: автоматизм, туруктуулук, ийкемдүүлүк, өз алдынчалуулук, өндүрүмдүүлүк жана чыгармачыл мүнөз. Окуучулардын бири-бири менен баарлашууга, иш-аракеттерди жасоо үчүн эркин чөйрөнү түзүүгө жөндөмдүү болгон жана сабакты эмоциялык жактан толук кандуу кылган оюн псевдокоммуникацияны жаратат. Ал акылды гана эмес, эмоцияны да ээлеп алган тил үйрөнүү процесси активдүү ой жүгүртүүгө жол салып, кеп аракетин ишке ашыруу үчүн жагдайлуу контекст түзөт.

Диалог түрүндөгү коммуникативдик жагдайды уюштурууда кеп аракеттеринин мотивин же максатын (кимге жана эмне үчүн сүйлөө керек) окуучуларга түшүндүрүүнү, кеп аракеттерин аткаруунун үлгүсүн көрсөтүүнү белгилейт. Кептик оюндарды коммуникативдик жагдайда уюштуруунун негизги талаптары: окуучулар ар бир кырдаалда түрдүү чечим чыгарууга мүмкүнчүлүгү болушу үчүн жетиштүү тилдик материалды билүүсү; Оюнга кызыгуу менен окуучулардын түрдүү варианттарды түзүүсү;

Үчүнчү параграф “Дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кепти өстүрүүнүн усулдук ыкмалары” деп аталып кадимки сабак менен оюн колдонулуучу сабактарды салыштыруудан башталды. Кадимки сабакта окуучулар теориялык билимдерди алып, андан соң аларды өз тажрыйбасына айлантат, ал эми оюнда алгач тажрыйбаларга ээ болуп, алардын негизинде теориялык билимге жетишет. Оюн окуучунун өзүн сүйлөгөнгө үйрөнтөт, билимин аныктоого, өзүн өзү текшергенге жана өз каталарын ондогонго өбөлгө түзөт.

Дидактикалык оюндарда окуучулар өздөрүн эркин сезип, ката кетириүүдөн коркпойт, натыйжада психологиялык жагдайдын негизинде жагымдуу кептик байланыш түзүлөт. Дидактикалык оюнду өткөрүүдө күтүүсүздүккө, башаламандыкка жол бербөө керек жана окуучуларды топторго кандайча бөлүүнү да кылдат ойлоону зарыл (изилдөөдө топко бөлүнүүнүн формалары тартууланды.

Кепти өстүрүүгө багытталган дидактикалык оюндарды колдонулган мугалимдин милдеттери төмөнкүдөй:

1. Тандалган оюндун түрү педагогикалык жана дидактикалык жактан негизделип, сабактын окуу максаттарына шайкеш келтирүү. Ал үчүн натыйжаларды пландап алуу;

2. Оюндун сабактагы ролун, ордун, убактысын аныктоо;

3. Оюн учурунда тартууланчу материал балдардын күнүмдүк турмушунан алынып, оюн жагдайын, иш аракеттерин кылдат ойлонуп чыгуу.

4. Оюндар окуучулардын жаш курагына жана тилдик мүмкүнчүлүктөрүнө дал келүүсү. 5. Дидактикалык оюндар өздөштүрүлүп жаткан тилде өткөрүү;

5. Окуучуларды оюнда алып баруучу милдетин аткартып, кебин практикада өстүртүп, өзүнө ишенимин артыруу.

6. Оюндун аягында жыйынтыктоо.

Дидактикалык оюндун түзүмдүк бөлүктөрүнө төмөнкүлөр кирет:

1. кандайдыр бир маселени камтыган *оюн чөйрөсүн тузуу*;

2. Оюндун *ишин уюштуруу*: Оюндун сценарийин иштеп чыгуу; Ролдордун топтомун жана оюнчулардын милдеттерин аныктоо; Оюндун эрежелерин тактоо; Оюндун реквизиттерин даярдоо;

3. Окуучулардын *өз ара аракеттенишүүсү*, эрежелер оюн башталганга чейин жарыяланылышы;

4. Окуучулар менен кайтарым байланыш түзүү, *баалуу тутумун* иштеп чыгуу.

Дидактикалык оюндарды аркылуу кепти өстүрүү боюнча мугалимдер үчүн эрежелер иштелип чыкты. Дидактикалык оюн аркылуу түзүлгөн кырдаалдуу контекст коммуникативдик усулдун бардык принциптерин сактоого шарт түзөт:

- 1.Кептик ой жүгүртүү активдүүлүк принциби;
- 2.Жекелештирүү принциби;
- 3.Милдет аткаруучулук, б.а. функциялуулук принциби.
- 4.Жаңылык принциби.

Ар бир дидактикалык оюн иреттүүлүккө ээ. Фонетикалык оюндар тыбыштарды, тыбыштык айкаштарды, басымдарды жана үн ыргактарын машыктырууда төмөнкү иреттүүлүккө ээ:

1. Окуучулардын көңүлүн машыктырылуучу тыбышка буруп, андан соң жаңы тыбышты киргизүү.
2. Тыбыштар менен тыбыштык айкаштарды айтуудагы артикуляцияны түшүндүрүү.
3. Тыбыштарды угуп ажыратуу
4. Тыбыштарды так айта билүү.
5. Фонетикалык оюндун жүрүшүндө тыбыштык айкаштын курамындагы тыбыштарды айтууга машыктыруу.

Окуучулардын эне тилинде жок үнсүз тыбыштардын үстүндө иштөөнүн ирети:

- 1.Мисалы “К” (*кы*) тыбышын жана “к” курамындагы тыбыштык айкашты киргизүү;
2. Карама-каршы тыбыштык көрүнүштөрдү киргизүү;
3. Тыбыштын элементтерин талдоо.
4. Тыбыштарды сөздүн курамында колдонуунун үстүндө иштөө.

Фонетиканы өздөштүрүүдө басымга да көңүл буруу зарыл. Кептеги эмоциялык кошумча маалыматка жараша басым сөздүн башкы, ортоңку муундарына да туш келүүсү ыктымал. Сүйлөмдүн мааниси кептик басымдын туура коюлушуна жараша болот. Бул кыргыз тилиндеги айрым сөздөргө да тиешелүү. Мисалы, *мéнмин- я, барáмын- я пойду (я всегда хожу), барáйын – пойду-ка я ж.б.* Же *атабыз* деген сөздү алалы. Мында басымдын кайсы муунда туурганына жараша мааниси өзгөрөт. “*Атáбыз*” - экинчи муунга туш келсе, «биз ата болуп эсептелебиз», “*атабýз*” - үчүнчү муунга туш келсе, «башка бир адам бизге ата болот» дегенди билдирет

Кеп оюндар аркылуу монолог менен диалог түрүндөгү кеп көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн *эстетилген кырдаал, ролдор, атаандаштык негиз* болуусу зарыл. Монолог жана диалог түрүндөгү кепти калыптандыруу үч аракеттен турат: *түшүнүү, өз алдынча сүйлөө жана маектештин сөзүнө жооп кайтаруу.*

Н.П.Задорожная тилдин жаңы элементтерин оюн аркылуу өздөштүрүү баскычтуу түрдө ырааттуулукту талап кылат деп эсептейт. 1. *жаңы сөз менен грамматикалык форма оюн жагдайында баарлашуу негизинде* таанышат. Андан алар бөлүнүп алынып, *диалогдун контекстинде* чечмеленет. Андан ары балдардын

мурдатан өздөштүргөн билимдерине таянып, *жаңы тил бирдиктерин башка контекстте, башка сөздөр менен колдонуу* сунушталат.

ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК СУНУШТАР

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларынын кебин өстүрүү процессинде дидактикалык оюндарды пайдалануунун теориясы жана практикасы боюнча биз жүргүзгөн изилдөөнүн, о.э. иштеп чыгып өткөргөн эксперименттик иштин натыйжасында төмөнкү тыянактарга келдик жана сунуштарды берүүнү туура көрдүк.

1. Башталгыч мектеп окуучуларын тарбиялоо-окутуу процесси балдардын жалпы жана таанып-билүү иш-аракеттеринин психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү бөтөнчө уюштурууну талап кылат. Андыктан балдардын курактык өзгөчөлүгүн эсепке алып, оюн ишмердүүлүгүн окутуу практикасына кеңири киргизүү.

2. Эксперименттик иштин натыйжалары оюн түрүндөгү иш-аракеттерди туруктуу жана ырааттуу түрдө жүргүзүүдө башталгыч мектеп окуучуларынын алган билиминин туруктуулугу жогорулап, экинчи тилде угуп түшүнүү, сүйлөө көндүмдөрү, билгичтери менен бирге тилдик жана кептик компетенциялары калыптанат.

3. Окуу процессин оюн түрүндө уюштуруу кыргыз тилин окутуунун практикалык багытын жогорулатууга мүмкүнчүлүк берип, аны чыныгы коммуникативдик мүнөзгө ээ кылып, кыргыз тилинде баарлашуунун шартын жана түрткү-себептерин (мотив) жаратат.

4. Практика жүзүндө компетенцияларга ээ болууга, аларды турмушта колдоно билүүгө кызмат кылган дидактикалык оюндарды кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун башталгыч мектеп программаларына, стандарттарга, окуу куралдарына киргизүү.

5. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда тилдик жана кептик компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталган мугалимдер үчүн дидактикалык оюндардын топтомдорун түзүү жана окуу-методикалык колдонмолорду жазуу.

6. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу эне тилин окутуудан кескин түрдө айырмаланат. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерди окутуу функционалдык грамматика аркылуу тушүндүрүлүп, лексикалык минимумдун тактыгын жана фонетикалык жактан өзгөчө өздөштүрүүнү талап кылгандыгы тууралуу семинарларды өткөрүү.

7. Мезгилдин талабына ылайык кыргыз тилин ийгиликтүү өздөштүрүү орус тилдүү окуучулар үчүн жагымдуу шарттарды билгичтик менен түзүүгө жараша болот. Буга балдарды баштапкы тил билүү деңгээлине ылайык баштооч жана улантуучу топторго бөлүп, топтун деңгээлине жараша дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын кебин өстүрүү.

9. Окуу жайларында оюн ишмердүүлүгүн пайдалануу маселеси көп кырдуу. Оюндардын ар бир түрү (фонетикалык, лексикалык, грамматикалык жана кептик ж.б.) андан ары изилдөөнү талап кылат.

Диссертациянын мазмуну төмөндөгү эмгектерде чагылдырылды:

1. Самудинова З.К. Кыргыз тилиндеги таандык маанини орус мектептеринде окутууда дидактикалык оюндардын ролу //КМУУ жарчысы, филология илимдери. – 1998 – 2-чыгарылышы, 1- бөлүм.– 145-150-б.
2. Самудинова З.К. Обучение киргизскому языку с помощью дидактических игр школьников I - IV классов русской школы // КМУУ жарчысы, филология илимдери.– 1998.– 2-чыгарылышы, 3- бөлүм– 154-162-б.
3. Самудинова З.К. Орус топторунда кыргыз тилин сахналаштыруу аркылуу окутуу //КМУУ жарчысы, филология илимдери. – 1999.– 2-чыгарылышы, 1- бөлүм – 147-154-бб.
4. Самудинова З.К. Дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын кыргызча кебин өстүрүүнүн ыкмалары //КМУУ жарчысы, филология илимдери. – 2002– 3-4 -чыгарылышы, 1- бөлүм – 273- 278-бб.
- 5 Самудинова З.К. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында кыргызча кебин фонетикалык оюндар аркылуу өстүрүү//КББА кабарлары, 2013 – №2 (26) – 43-47-бб. ISSN:1694-8106.
6. Самудинова З.К.Башталгыч мектептеги окуу процессинде окуучулардын оюн түрүндөгү иш-араектерин уюштуруунун психологиялык-педагогикалык мүнөздөмөсү// КББА кабарлары, 2014 – №3 (31) – 126-130-бб.
7. Самудинова З.К. Понятие игра и ее значение в психологии и в педагогике» // Вестник КРСУ, 2016 – №8, том 16. – С.194 -198. . ISSN:1694-500X
8. Самудинова З.К. Обучение кыргызскому языку как неродному при помощи дидактических игр //Проблемы современной науки и образования, 2016 – №10(52) – С.149-153. ISSN:2304-2338
9. Самудинова З.К. Психолого-педагогические особенности игровой деятельности в младшем школьном возрасте //Проблемы современной науки и образования, 2016 – №10(52) – С.147 -151. ISSN:2304-2338.
10. Самудинова З.К. Наш кыргызский Есенин // Русский язык и литература в школах Кыргызстана – 2022– №2 – 26 -41с.
11. Самудинова З.К. Самудинова З.К. Сахналаштыруу аркылуу окутуу. Чыңгыз Айтматовдун “Маңкүрт жөнүндө баяны боюнча / ALATOO ACADEMIC STUDIES/ – 2023.№3. – 129-136-б.
12. Самудинова З.К. Тексттерди дидактикалык оюндар аркылуу өздөштүрүү (окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде) // ALATOO ACADEMIC STUDIES – 2023. ISSN: 1694 – 5263.

13. Самудинова З.К. Дидактикалык оюндар аркылуу таандык категорияны Өздөштүрүү. (Окутуу орус тилинде жургузулгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучулары үчүн) // ALATOO ACADEMIC STUDIES – 2023. ISSN: 1694 – 5263.

Самудинова Зарипа Кумарбаевнанын «Башталгыч класстардын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү (окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин мисалында)» аттуу темада 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: дидактикалык оюн, оюн ишмердүүлүгү, байланыштуу кеп, кеп өстүрүү, педагогикалык-психологиялык мүнөздөмө, ой жүгүртүү, эс тутум, символ, аң-сезим, функциялык грамматика, коммуникативдик усул, билгичтик, көндүм, эмоциялык, интеллектуалдык стимуляторлор, паралингвистика, праксемика, экстралингвистика, кинесика, компетенция.

Изилдөөнүн максаты: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү жолдорун илимий жактан негиздөө.

Изилдөөнүн объекти: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында кыргыз тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн методдору:

-кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууда окуучулардын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү боюнча психологиялык, педагогикалык, усулдук адабияттарды талдоо;

-кыргыз тили боюнча материалдарды тутумдук-түзүмдүк жактан талдоо жана сурамжылоо методдору; - кыргыз тили менен орус тилин салыштыруу методу;

-математикалык статистиканы пайдалануу менен, изилдөөнүн жыйынтыктарын сандык жана сапаттык жактан талдоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: кыргыз тили бөтөн тил катары окутууда дидактикалык оюндар окуучулардын кебин натыйжалуу өстүрүү каражаттарынан экендиги аныкталды; кеп өстүрүүсүнө негизделип түрлөргө ажыратылып классификацияланды; колдонуу максаттары белгиленип, дидактикалык оюндарды сабакта уюштуруу жана өткөрүү жолдору көрсөтүлдү; окуучуларды тил билүү деңгээлине жараша жана практикалык грамматиканын негизинде окутуу сунушталды.

Изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын кыргызча кебин өстүрүү боюнча илимге негизделген усулдук сунуштардын иштелип чыккандыгы жана колдонуусу. Ошондой эле дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын кебин өстүрүү боюнча усулдук куралдын иштелип чыккандыгы менен айкындалат.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Самудиновой Зарипы Кумарбаевны на тему “Развитие кыргызской речи учащихся начальных классов посредством дидактической игры (на примере школ с русским языком обучения)”, представленной на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (кыргызский язык)

Ключевые слова: дидактическая игра, фонетическая, лексическая, грамматическая, речевая игры, игровая деятельность, связная речь, развитие речи, педагогико-психологическая характеристика, мысль, память, внимание, воображение, символ, сознание, функциональная грамматика, коммуникативный метод, умение, навык, эмоциональные, интеллектуальные стимуляторы, паралингвистика, праксемика, экстралингвистика, кинесика.

Цель исследования: научное обоснование путей развития кыргызской речи учащихся начальных классов в школах с русским языком обучения посредством дидактических игр.

Объект исследования: процесс обучения кыргызского языка в начальных классах в школах с русским языком обучения.

Методы исследования:

-анализ психолого-педагогической и методической литературы по развитию речи учащихся младших классов в школах с русским языком обучения посредством дидактических игр;

-системно-структурный анализ материалов по кыргызскому языку и методы анкетирования;

- сравнительный анализ русского и кыргызского языка путем сравнительного метода;

- количественный и качественный анализ результатов исследования с применением методов математической статистики.

Научная новизна исследования. Определено, что дидактические игры на уроках кыргызского языка как неродного являются эффективными средствами развития речи учащихся, классифицированы дидактические игры, способствующие развитию речи, разработаны и предложены пути и способы их

использования в школьной практике. Предложено обучение соответствующее системно-уровневого принципа обучения кыргызского языка как неродного языка и практической грамматики.

Практическая значимость полученных результатов исследования: разработка научно-обоснованных методических рекомендаций по развитию речи учащихся посредством дидактических игр, ее практическое использование, а также разработка методического пособия.

Resume

To Samudinova Zaripa Kumarbaevna's dissertation on theme "Development of Kyrgyz language of primary school pupils by means of didactic games (as an example of schools with Russian language education) presented for the candidate's degree of pedagogical science, specialty 13.00.02 – theory and methods of teaching and education (Kyrgyz language).

Key words: didactic games, phonetic, lexical, grammatical, speech games, play activity, connected speech, speech development, pedagogical and psychological characteristics, thought, memory, attention, imagination, symbol, consciousness, functional grammar, communicative method, ability, skill, emotional and intellectual stimulators, paralinguistics, proximity, extra linguistics, kinesics, nonverbal communication tools.

The goal of research: to identify ways and scientific justification for the development of Kyrgyz language of primary school pupils by means of didactic games at schools with Russian language education.

Research methods:

- Analysis of psychological, pedagogical and methodological literature on the development of speech of primary school students in school with Russian as the language of instruction using didactic games and survey methods;
- system - structural analysis of materials on the Kyrgyz languages using the comparative method;
- quantitative and analysis of research results using methods of mathematical statistics/

The scientific novelty of research: it is determined that didactic games are the effective means of development of primary school pupils' speech at schools with Russian language education, in this work didactic games are classified, methods and ways of applying the games which help to improve speech are developed and proposed.

Practical implication: The result of the research can be a good base for the further all-round development of Kyrgyz language teaching methods by means of games, the study of didactic and psychological requirements for games, subject to the age differences of pupils. Materials, findings and suggestions can be used at schools and at universities by teachers, instructors, methodologists and graduate students in the teaching of practical grammar and speech development.